

Prof. Dr. Gerhard STICKEL
Directeur van het Institut für Deutsche
Sprache Mannheim

DE DUITSE TAAL

Overdekte promenade van Ahlbeck

Op het eiland Usedom in de Baltische Zee.
Het bouwwerk werd opgericht in 1898.

In Duitsland is de naam van de taal ouder dan de naam van de staat. Het Duitse woord *Deutsch* gaat vermoedelijk terug op een Oudfrankisch woord, *diutisk* of *theudisk* ('tot het eigen volk behorend'). In de 8ste eeuw al kwam de verlatijnste vorm *theodisca* (*lingua*) voor, waarmee in de tijd van Karel de Grote de taal van de Franken en de andere Germaanse stammen werd onderscheiden van het Latijn en de taal van de Romaanse bewoners van het Karolingische rijk. Het woord *Deutschland* werd pas in de 15de eeuw gebruikelijk, niet als staatsnaam maar als overkoepelende benaming voor de Midden-Europese gebieden waar Deutsch werd gesproken.

Duits: een geromaniseerde Germaanse taal. Volgens zijn geschiedkundige herkomst behoort het Duits tot de groep van Germaanse talen binnen de grote Indo-Europese talen-familie. De taal is historisch gezien onder meer verwant met het Nederlands, het Engels en de Scandinavische talen (behalve het Fins). Die verwantschap is nu nog herkenbaar aan overeenkomsten in grammatica en woordenschat. Het huidige Duits bevat naast woorden van Germaanse herkomst ook een groot aantal woorden die geheel of gedeeltelijk aan andere talen werden ontleend, zoals veel latinismen en andere romanismen. Naast woorden als *Mutter* (Ned. *moeder*, Eng. *mother*, Zwe. *moder*), *kommen* (Ned. *komen*, Eng. *come*, Zwe. *komma*), *gut* (Ned. *goed*, Eng. *good*, Zwe. *god*) komen er in het Duits heel wat woorden voor die deels al langer uit het Latijn (bv. *Fenster* < *fenestra*; *Brief* < *breve*) of een van de Romaanse dochtertalen (bv. *Parfüm*, *Patent*, *Patriot*) waren overgenomen. De traditionele Europese taal van de wetenschap, het Latijn, die tot in de 18de eeuw ook door Duitse geleerden, geestelijken en juristen werd gebruikt, liet haar sporen onder meer na in de internationalismen in de Duitse woordenschat, d.w.z. in woorden die in dezelfde of bijna dezelfde vorm ook in andere Europese talen voorkomen (bv. *Motor*, *Religion*, *Zentrum*).

Lezen : Ulrich AMMON, *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz*, Berlijn en New York, 1995.
Michael CLYNE, *The German Language in a changing Europe*, Cambridge University Press, 1995.
J. MACHA, *Mundart und regionale kulturelle Identität*, in *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*, 30, 1993/94, p. 121-134.
Hans EGGER, *Der Volksname Deutsch*, Darmstadt, 1970.

Volgen : De activiteiten van de verschillende Goethe-Instituten. In Brussel: Belliardstraat 58.

Bezoeken : Het Gutenbergmuseum in Mainz.
Het Goethe-Museum in Frankfurt am Main en het Goethehuis in Weimar.

Het ontstaan van de standaardtaal

In enge zin wordt met de term *Deutsch* de supraregionaal gebruikte, sociaal op de voorgrond geplaatste standaardtaal bedoeld. Die standaardtaal wordt onderwezen in de scholen en wordt gesproken en geschreven in de Bondsdag, in de parlementen van de afzonderlijke Länder, in universiteiten, door overheden en op radio en televisie. Het is ook de taal van literatuur en pers. Ze wordt meestal *Hochdeutsch* genoemd, of ook *Schriftdeutsch*, aangezien ze historisch eerst als uniforme, stabiele schrijftaal ontstond.

De huidige Duitse standaardtaal is in het begin van de moderne tijd ontstaan uit een aantal streekdialecten die teruggingen op oude Germaanse stamtalen. Belangrijke grammaticale eigenschappen zijn afkomstig van de taal van de vorstelijke kanselarijen in Oost-Midden-Duitsland (Meißen) en de keizerlijke kanselarij (Praag en Wenen). Van groot belang voor de verspreiding van die schrijftaal waren Johann Gutenbergs uitvinding van de boekdrukkunst met losse letters (1455) en Maarten Luthers bijbelvertaling (1522, 1534).

In haar ontwikkeling had de standaardtaal niet alleen af te rekenen met de Duitse streekdialecten maar ook met het Latijn en het Frans. Pas in de 18de eeuw werd het tot dan toe overheersende Latijn in de wetenschap verdrongen. In tegenstelling tot J.G. Leibniz (1646-1716), die de meeste van zijn werken in het Latijn en het Frans had geschreven, schreef Immanuel Kant (1724-1804) zijn filosofische Kritiken in het Duits. In de politiek en het bestuur van tal van territoriale staten nam het Duits ook pas in de loop van de 18de eeuw de plaats in van het Frans, dat sinds de 16de eeuw de prestigetaal van de adel was.

In Noord-Duitsland drong het *Hochdeutsch* (*hoch* of hoog = 'uit het bergachtige zuiden') het *Niederdeutsch* terug. Dit was tot in de late Middeleeuwen als voertaal binnen het Hanzeverbond van grote betekenis geweest in Noord-Europa. Nu nog leeft het voort in enkele Noord-Duitse dialecten.

Tot de verdere uniformering en verspreiding van de standaardtaal droegen naast schrijvers als Klopstock, Lessing en Wieland ook grammatici en lexicografen bij, zoals J. CH. Gottsched (1700-1766) en J. CH. Adelung (1732-1806). Tegen het einde van de 18de eeuw had er zich een in hoge mate eenvormige taal ontwikkeld, die op alle belangrijke terreinen van de openbare communicatie werd gehanteerd. De Duitse nationale literatuur gold als model voor de Duitse taal, met vooral de klassiek geachte werken van J.W. Goethe (1749-1832) en F. Schiller (1759-1805), lang voor in 1871 een moderne nationale staat tot stand zou komen.

De sociale basis van de standaardtaal werd een stuk groter in de 19de eeuw, door de uitbreiding van het onderwijs en vooral door de invoering van de algemene schoolplicht en de sterkere verspreiding van kranten.

Preekstoel van de kathedraal van Lübeck

1568.

Deze preekstoel is het werk van de Vlaming Hans Flemming, die ook aan het stadhuis heeft meegewerkt. De albasten reliëfs zijn van de hand van de Antwerpenaar Walter van der Broeck.

Het huis van Goethe in Weimar

In het park op de Ilm.

Goethe (1749-1832) vestigde zich op uitnodiging van zijn pupil en latere vriend, hertog Karel Augustus, in 1775 in Weimar. Hij bekleedde er regeringsambten, maar zag daar ook de beperkingen van in. Bovendien koesterde hij zijn reis naar Italië (1786-1788) als de gelukkigste tijd van zijn leven.

De werkkamer van Goethe in zijn huis te Weimar

Voortdurend was hij erop uit te schrijven om zo het individu en de wereld waarin hij leefde beter te leren kennen. Hij slaagde erin zich van het etiket te ontdoen van woordvoerder van een getormenteerde generatie die hem identificeerde met de held uit *Die Leiden des jungen Werthers* (1774). Steeds weigerde hij de wegen te bewandelen die zijn met geestdrift onthaalde geschriften leken uit te stippelen. Hij liet het aan de anderen over die te verkennen.

Uiteindelijk ontwierp hij samen met de eveneens in Weimar verblijvende Schiller een klassiek schrijversideaal met de bedoeling zich tot de wereld en de mensen in hun universaliteit te richten.

Eén zaak stemde hem echter droevig: nooit kregen zijn wetenschappelijke werken erkenning, terwijl hijzelf vond dat alleen het onderzoek van de natuur wezenlijk is, aangezien het gaat om het enige echte referentiepunt.

De verdere ontwikkeling van het Duits werd net als die van de andere Europese talen vooral gekenmerkt door een uitbreiding van de woordenschat. Het ontstaan van voortdurend nieuwe technische en wetenschappelijke vakgebieden en disciplines leidde tot het ontstaan van een nauwelijks nog te overziene hoeveelheid 'vaktalen', speciale vocabularia die elkaar gedeeltelijk overlappen en die het algemene taalgebruik steeds weer beïnvloeden. Heel wat nieuwe woorden werden niet ontleend aan het Grieks, het Latijn of het Frans, zoals dat tot in de 19de eeuw het geval was, maar in toenemende mate overgenomen uit het Amerikaanse Engels. Naarmate de Engelse taal steeds meer de *lingua franca* van economie en toerisme wordt, nemen de anglicismen, of liever de amerikanismen, ook in het dagelijkse taalgebruik en in de taal van de reclame toe (bv. *job, shop, hit, drink, ticket*). Die ontwikkeling stuitte altijd op veel kritiek, maar anders dan vóór de oorlog bestaan er momenteel geen sterk puristische tendensen meer.

Tijdens de veertig jaar van staatkundige tweedeling van Duitsland na de Tweede Wereldoorlog maakte men zich onder meer zorgen over de taalkundige eenheid van het Duits. Men vreesde dat de uiteenlopende politieke en economische ontwikkeling in de (oude) Bondsrepubliek en de DDR ook een invloed zouden hebben op de taal en dat die situatie zou leiden tot het ontstaan van twee verschillende talen, het Oost-Duits en het West-Duits. Na de val van de Berlijnse muur bleek echter dat die vrees niet erg gegrond was geweest. Na de afschaffing van het specifieke politieke-economische DDR-jargon blijven de eigenheden beperkt tot een aantal taalkundige regionalismen, zoals die ook bestaan tussen de standaardvarianten van alle grotere Duitstalige gebieden.

De grote zaal in het huis van de kapiteinsgilde in Lübeck

Momenteel is er in dit huis een restaurant ondergebracht. Eeuwenlang was het echter de plaats waar kooplui, reders en kapiteins elkaar ontmoetten en de Hanzehandel op de grote vaart bespraken.

Alle voorwerpen die er zich bevinden, dateren uit de 15de, 16de of 17de eeuw: een massa geelkoperen luchters, schaalmodellen en schilderijen van schepen, wapenschilden van maritieme handelsmaatschappijen, allerlei soorten houten beelden en opgezette dieren, meegebracht uit het hoge Noorden.

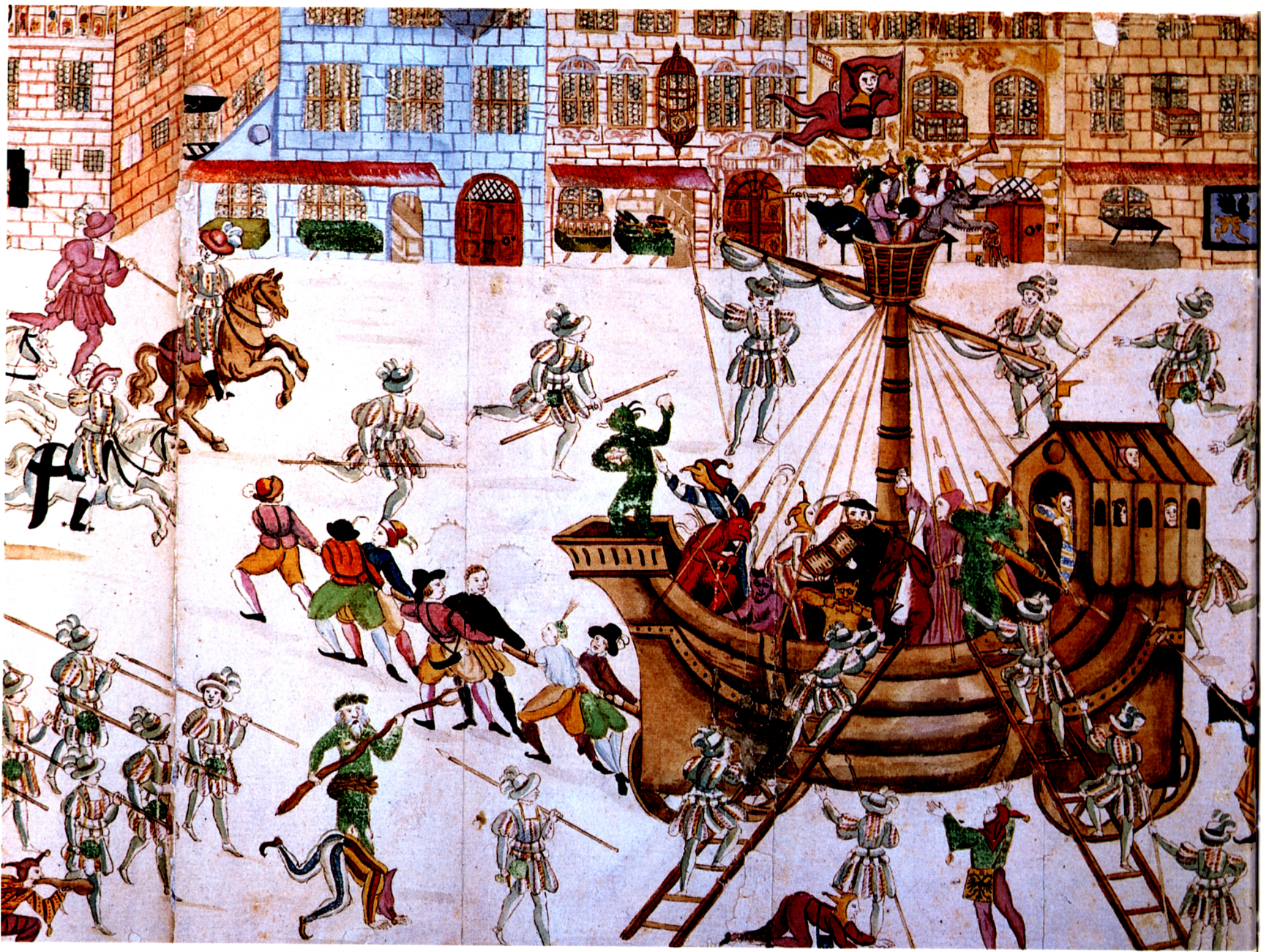

Het huis van de kapiteinsgilde in Lübeck

Het huis dateert van 1535. Voortdurend werden er veranderingen aan aangebracht. De windwijzer stamt uit de 17de eeuw, de twee uithangborden uit 1745 en de deur uit 1768. De voorgevel werd in 1880 gerestaureerd.

De tekst die afgebeeld staat langs weerszijden van de 17de-eeuwse driemaster is een gebed. Langs de linkerkant (op de foto) aanroepen de zeelieden Christus aan wie wind en storm gehoorzamen, om hun zijn bescherming te verlenen tegen het losbreken van de elementen en tegen de bedreigingen van piraten, in hun gedachten al even reëel als in werkelijkheid. In het rechterpaneel vragen ze of de Heer hun gilde vreugde, vrede en eenheid mag brengen en of hij hen wil beschermen tegen iedereen met kwade bedoelingen.

De huidige verbreiding en inwendige verscheidenheid van de Duitse taal

Duits wordt niet alleen gesproken in Duitsland. Het is de officiële taal van Duitsland, Oostenrijk en Liechtenstein en een van de officiële talen van Zwitserland, Luxemburg en kleinere regio's in Italië, België en Denemarken. Als minderheidstaal, vaak in dialectvorm, komt het Duits voor in streken van Frankrijk, Tsjechië, Hongarije, Polen, Roemenië, Rusland, Kazachstan, Namibië, Brazilië, Chili, Canada en nog andere landen. In Europa is het Duits de moedertaal van ongeveer 95 miljoen mensen.

Het merendeel van de 81 miljoen inwoners van de Bondsrepubliek Duitsland heeft het Duits als moedertaal. Ongeveer 5% van de bevolking, vooral migranten en hun families, leerden het Duits als tweede taal en hebben het Turks, Servokroatisch, Italiaans, Spaans, Grieks of nog een andere taal als moedertaal.

Daarnaast bestaan er reeds lange tijd drie taalkundige minderheden: de Sorben, een West-Slavische bevolkingsgroep van zo'n 65 000 taalgebruikers in Lausitz in Oost-Duitsland; een Deenstalige bevolkingsgroep (ca. 50 000) in Schleswig tegen de Deense grens; en een kleinere Friese groep (ca. 12 000) op een paar Noordzee-eilanden. De leden van die minderheden zijn echter doorgaans tweetalig.

Naast de supraregionale standaardtaal en gedeeltelijk daarmee concurrerend bestaan er verder allerlei regionale vormen van het Duits, dialecten en omgangstalen, die zich van de standaardtaal en onderling onderscheiden in hun fonetische, grammaticale en lexicale eigenschappen. Terwijl de dialecten meer voorkomen in landelijke streken worden de omgangstalen hoofdzakelijk in steden gebezigd voor de dagelijkse communicatie onder mensen; ze vormen een soort overgangsvorm tussen dialect en standaardtaal.

In het algemeen zijn de regionale vormen van het Duits in Midden- en Zuid-Duitsland, in Oostenrijk en in Zwitserland meer uitgesproken dan in Noord-Duitsland. Nederduitse dialecten, die sterk verschillen van het standaard-Duits, worden alleen nog in enkele zeer landelijke streken van Noord-Duitsland gebruikt naast de standaardtaal. Meer naar het zuiden toe worden de dialecten steeds belangrijker, vooral in de dagelijkse omgang. In Zuid-Duitse steden bedienen heel wat politici, zakenlieden en andere beroepscategorieën zich voor de mondelinge communicatie vaak van een dialectisch getinte omgangstaal.

De toename van de 'uitwendige meertaligheid', d.w.z. het aanleren van vreemde talen als het Engels en het Frans in scholen en taalcurssussen, heeft tot nu toe nog niet geleid tot een afname van de 'inwendige meertaligheid'. Heel wat Duitsers vinden het nog steeds belangrijk dat ze naast de standaardtaal een plaatselijk dialect of een regionale omgangstaal beheersen.

Carnaval op de grote markt van Neurenberg

Anonieme aquarel op papier uit het begin van de 17de eeuw.
Neurenberg, Germanisches Nationalmuseum,
HB 2354.

München

Op de voorgrond: de Marienplatz en het Neues Rathaus (Nieuwe Stadhuis). Bovenaan, links: de Frauenkirche.

Het Duits van het noorden verschilt van dat van het zuiden op het gebied van accent, woordenschat en zinswendingen. Bovendien gaat elke streek prat op haar eigen dialecten. Hoewel het politiek niet gepast is aanspraak te maken op zijn Duitse identiteit omwille van het misbruik dat daar in het verleden van werd gemaakt, wordt het openlijk uitkomen voor zijn streekgebondenheid helemaal aanvaard. Zonder een oordeel te vellen over het antwoord, zou men nochtans de vraag kunnen stellen wat die verwijzing naar de eigen streek in brede zin precies inhoudt en rechtvaardigt. In welke mate zijn de inwoners van Beieren en Baden-Württemberg ertoe bereid de federale economische solidariteit af te zweren in naam van hun identiteit?

Instellingen

Een taalacademie zoals de Académie française of de Real academia española bestaat er in Duitsland niet, net zomin als in de overige Duitstalige landen. In plaats van één enkele 'Duitse Academie' houden zich naast de universiteiten diverse instellingen bezig met het onderzoek naar en de instandhouding van de Duitse taal.

Het *Institut für Deutsche Sprache* (IDS) in Mannheim is de centrale, door de overheid gefinancierde wetenschappelijke instelling voor het onderzoek en de documentatie van de Duitse taal. De *Gesellschaft für Deutsche Sprache* is een organisatie van meer dan 2000 taalkundig geïnteresseerde leden; het secretariaat in Wiesbaden wijdt zich aan de instandhouding van de taal en verstrekt taaladvies. De *Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung* in Wiesbaden is een vereniging van prominente schrijvers en literatoren, die vooral via de uitreiking van literatuur- en kritiekprijzen een belangrijke bijdrage levert tot de literaire taalcultuur. Het *Goethe-Institut* (met zetel in München) draagt met zijn meer dan honderd filialen in binnen- en buitenland in belangrijke mate bij tot de overdracht van het Duits als vreemde taal en tot de culturele uitwisseling met andere landen.

Een voorname functie voor de standaardtaal vervullen ook de woordenboeken, die worden samengesteld door werkgroepen van regionale wetenschappelijke academiën of door uitgeverijen.

Het Goethe-instituut in Weimar

In mei 1996 werd in Weimar het eerste Goethe-instituut van de nieuwe Länder ingehuldigd. Dat gebeurde in de voormalige verblijfplaats van Charlotte von Stein, de vertrouweling van Goethe.

Het Goethe-instituut werd in 1951 in West-Duitsland gesticht. Het telt 16 afdelingen in Duitsland en 151 in het buitenland. De activiteiten ervan hebben betrekking op het onderwijs van het Duits en de kennis van de Duitse cultuur. "Sinds 1989 is de politieke en wereldpolitieke omkadering ingrijpend gewijzigd. Heel Centraal- en Oost-Europa heeft zijn blik hoopvol op ons gericht. Bovendien zijn er nog de nieuwe media en de mondialisering... Wij denken na over een nieuw cultuurconcept dat het Goethe-instituut in de richting van de toekomst moet sturen." (Joachim SARTORIUS, Secretaris-generaal van het Goethe-instituut, 1996)

